

ТРЕТИЧНИЯТ МИСЛОВЕН ПРОЦЕС НА КРЪСТОПЪТЯ МЕЖДУ МЕТАПСИХОЛОГИЯТА, КОГНИТИВНАТА НАУКА И НЕВРОНАУКАТА

Петър Димков

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Строгото диференциране между абстрактно-словесно-логическото мислене (вторичен мисловен процес по Фройд) и примитивното, фантазно мислене (първичен мисловен процес) е условно и границата между тях не е отчетлива. Това позволява концептуалното постулиране на третичен мисловен процес, който да запълни тази област. Третичният процес по своята същност се дефинира като конкретнообразно представяне на абстрактни понятия, подчинимо на волята, или регрес в името на егото. Поради тази си позиция въпросът за третичен процес засяга старите философски въпроси за произхода на понятията, в частност т.нар. концептуален емпиризъм, и трансценденталния схематизъм на Кант. Засегнати са също и модерните психологически изследвания за представите като конкретен и все пак обобщаващ отразителен образ, а също така фантазното въображение и репродуктивното въображение. Третичният процес се разкрива като безценен органон за творческото мислене, който, за разлика от вторичния процес, е еластичен и пластичен и тъкмо затова може да бъде подлаган на изменения (конструктивизъм). Субективизмът и конструктивизмът позволяват разглеждането на този процес от философско-практическа гледна точка.

Keywords: Sigmund Freud, thought processes, metapsychology, cognitive science, neuroscience, creativity

Въведение

В настоящия труд чрез методиката на концептуалния анализ се разглежда понятието *третичен мисловен процес*. Анализът се базира на дихотомията първичен и вторичен мисловен процес по Фройд (метапсихология), както и на последните данни и хипотези от проучванията в когнитивната наука и невронауката. Идеята е главно практическа – такава, каквато самият мисловен великан Барух Спиноза поставя като основа на своя *magnus opus* „Етика“: волята и интелектът се обединяват, пораждайки етиката. Ние смятаме, че тази повече практическа, отколкото етическа философия, развита тук, потвърждава идеята

на Карл Маркс, че „въпросът не е в това само да бъдат разбирани и обяснени нещата (спекулативна философия), а да бъдат изменяни (практическа и етическа философия)“ (цитиран от Georgiev, 1978: 138).

Първичният и вторичният мисловен процес в метапсихологията на Зигмунд Фройд

Сравнявайки феноменологичните манифестации на стила на мислене при будност на нормалния, здрав човек и стила на мислене при сънищата, Фройд стига дотам, че постулира съществуването на два качествено различни стила на мислене, свойствени за всяко от двете състояния. Така се ражда фройдистката дихотомия на първичен и вторичен мисловен процес, които де факто са съвкупност от две групи процеси. Дихотомията е интегрирана в метапсихологически топографски модел на психическия апарат – триадата несъзнавано, предсъзнавано и съзнавано (Freud, 1953; 1997: 423 – 442; 2008; Freud, 1993: 18 – 27). При съставянето на структурния модел на психическия апарат Фройд не ревизира дихотомията с мисловните процеси, но първичният процес в този модел би могъл да се определи като безсъзнателен при будност, а вторичният – като предсъзнателен и съзнателен. Предсъзнателните съдържания могат да се извикат в съзнанието чрез волеви акт, докато безсъзнателните не са достъпни, освен чрез особени методи, като напр. психоанализата на Фройд. Карл Юнг също пише за двата процеса (Jung, 1949: 8 – 41). Немецът Ернст Кречмер (Kretschmer, 1996: 40 – 57) говори за кататимия и я полага като основа на първобитно, магическо (кататимно) мислене (т.е. първичния процес), което според него възниква на базата на серии от сетивни образи (представи), които на принципа на повторението и на силното емоционално оцветяване изграждат този тип мислене. Шизофренното мислене се смята от Кречмер, а и от психоанализата на Фройд, за регресивно състояние именно към този тип първобитно мислене.

Първичният процес е основата на вторичния процес. Последният използва първия за свой информационен източник на съдържания и подрежда неговите случайни връзки между нещата (случайни, свободни асоциации) в логическа последователност, като по този начин изгражда света такъв, какъвто ни е познат. Първичният процес е примитивен, ирационален, алогичен, асинтактичен, предвербален и подчинен на принципа на удоволствието. Вторичният процес е напреднал, рационален, логичен, синтактичен, вербален и подчинен на принципа на реалността: той е абстрактно-логическото мислене на човека, нямащ отклонения в психическия и неврологичния си статус.

Първичният процес, наречен от Jung фантазно мислене (1949: 22), притежава следните характеристики (Freud, 1997: 423 – 442; Noy, 1969;

Brenner, 1997: 49 – 57; Chapman & Chapman, 1973: 207 – 223; J. Meloy, 1986; Martindale & Dailey, 1996; Carhart-Harris & Friston, 2010; за ревию вж. Dimkov, 2015): 1) подвластност на принципа на удоволствието; 2) отричане на реалността; 3) не- и предвербални стилове на мислене (конкретност на абстракциите), напр. с образи (ейдетизъм); 4) изтласкване (представяне на цялото чрез частите и обратно), кондензация (сливане на идеи в едно), заместване (представяне чрез противоположност) и символизация; 5) алогичност, ирационалност и асинтактичност; 6) безвреме; 7) свободни, относително безсмислени асоциации. Този процес е свойствен на редица изменени състояния на съзнанието (*altered states of consciousness*), като напр.: сънуване, епилептична аура, екзогенни интоксикации (напр. с психозомиметици), хипнагогия, делириум, ендогенни психози, както евентуално и т.нар. *mind-wandering*. Вторичният процес, наречен от Jung (1949: 14) мислене с насочено внимание, е съвкупност от операции, като абстракция, индукция, дедукция, аналогия, сравнение и т.н., и се изучава най-вече от логиката, когнитивната наука (вкл. и изкуствения интелект) и когнитивната психология и тъй като е достатъчно познат на всеки, няма да се спираме на него допълнително.

Фройд е бил наясно, че корелациите между менталното (психическото) и соматичното (в лицето на мозъка) ще бъдат положени в ядрото на научната психология, която той се опитва да създаде. През 1895 година той пише своя труд „Проект за научна психология“, където се опитва да положи неврологичните основи на тази нова наука. За жалост, Фройд не успява поради това, че спира да следи новите научни изследвания, и неговите хипотези не са потвърдени от по-нагаташното развитие на науката (Kitcher, 1995). В крайна сметка, трудът не е публикуван, докато Фройд е бил жив (Northoff, 2012: 1). Самият Фройд, може би гледайки на своя опит като наивност, отрича напълно своите ранни идеи, като пише: „[...] Всеки опит за извеждане от тези факти на една локализация на мисловните [ментални] процеси [...] е напълно провален. [...] Менталната ни топография за момента няма нищо общо с анатомията“ (Freud, 2008: 118; превод мой).

Днес нещата стоят по друг начин. Редица научни дисциплини, като невропсихологичната, когнитивната и афективната невронаука, неврофилософията, невропсихиатрията и др., позволяват да се хипотезира и след това тества една по-комплексна и по-точна корелация между функциите на различните части на психичния апарат и съответните познати ни, повече или по-малко, структури на главния мозък. Естествено, крайният редукционизъм от страна на невронауката, под формата на желанието за пълно припокриване, е химера и с това се занимава т. нар. *негативна френология*, която изследва кои психически същности не могат да бъдат локализиращи в тази или онази мозъчна структура (локализиционизъм), тъй като се предпола-

га, че те възникват (*emergentism*) само при работата на сложни системи, но не могат да се олицетворят само с някоя част от системата.

Мисловните процеси в ерата на когнитивната наука и невронауката

Дихотомията на мисловните процеси, която Фройд постулира, може да бъде относително просто обяснена с модерните психо- и неврофизиология, както и с изчислителната невронаука (O'Reilly & Munakata, 2000) и с когнитивната наука (Thagard, 2005), като главната цел е т.нар. натурализация, т.е. извеждане на научно обяснение на тези феномени (Pitt, 2013). Когнитивната наука се гради на теорията, че познанието при хората се извършва чрез манипулирането на ментални представи (понятия, образи и пр.) от специфични (изчислителни) процедури (напр. алгоритми), изграждаща т.нар. *Computational-Representational Understanding of Mind* (Thagard, 2005: 10; Pitt, 2013) или преведено буквално, изчислително-представното разбиране за ума. Невронауката се опитва да интегрира тази теория и да я свърже с работата на мозъка, така че според нея информацията от сетивата преминава през определен брой от мозъчните центрове, специализирани за извършването на специфична информационна обработка, като на всяко по-висше ниво тя се усложнява, но пък става по-диференцирана и в крайна сметка влиза частично като преживелищно, представно съдържание в богатството на съзнанието. По този начин първичните мисловни процеси се разкриват като обработка на информация (чрез изчисления), но на доста примитивно ниво, която, без регулация от по-висша инстанция, е безполезна и безсмислена. Когнитивното и изчислително моделиране се опитва да създаде комютърни модели на когнитивните и невронните процеси у човека, респ., като първото моделиране стои в същността на изкуствения интелект (*artificial intelligence, AI*). Казано по кантиански, това би изглеждало по следния начин: сетивните данни се съдържат в нагледа в суров вид и се подреждат (сензорен синтез) само под ръководството на разсъдка и неговите категории, регулирани от разума, като последният няма директен достъп до нагледа. Наистина, чрез т.нар. *top-down control* висшите мозъчни центрове могат да контролират и регулират активността и следователно – обработката на информация в нисшите мозъчни центрове, т.е. те притежават способността за прилагане на определени правила (алгоритми), които превръщат привидно безсмислената първична информация в смислена вторична (обработена) такава чрез редица изчисления. Така, в крайна сметка, работата на мозъка се сравнява с работата на съвременния компютър: входните данни се подлагат на изчислителна обработка, като се прилагат формални правила. Това обаче в сегашния момент е по-скоро идеализационна хипотеза, известна под името изчислителна теория на ума (*the computational theory of mind* (Rescorla, 2015)), тъй като един от

главните нерешени проблеми пред невронауките, вкл. изчислителната невронаука (*computational neuroscience*), е тъкмо как невроните извършват обработката на информацията.

Според последните изследвания в невронауките се предполага, че психофизиологичните корелати на съзнанието (като вигилитет и произтичащата способност за даване на доклад) включват и фронто-париеталните области (Dehaene et al., 2006). Това са мозъчните области, които упражняват т.нар. *top-down control* и където се случва най-висшата и комплексна обработка на информацията: от входните сетивни данни се съставят повече или по-малко сложни хипотези и те се подлагат на оценяване, като при оптимално функциониране се избират най-адекватните за определената ситуация хипотези, съобразени с личността, които, в крайна сметка, преминават в действия. Следователно всяка дисфункция и патология при тези висши центрове ще доведе до регресия и липса на пълна и оптимална адекватност на изчисленията, водейки до дезинхибиция и манифестация на първичния процес на театралната сцена на съзнанието.

Мисленето, в този ред на мисли, може следователно да се оприличи на използване на хипотези, които са се доказали със своята ефективност, придобила стойността на аподиктичност, както е при формалните логически операции. Тази позиция е критикувана от Bennett & Hacker (2007), като се отбелязва, че голямата грешка лежи в това, че на мозъка и неговата дейност се приписват психологически атрибути – напр. че мозъкът изчислява, оценява или сравнява (срв. с Trifonov, 1995: 107): „мисли не мисленето, а човекът“ [...] „то [мисленето] е дълбоко личностен процес“. От страна на невроучените, обаче нещата стоят по друг начин. Carl Friston (2010: 127) например въвежда понятието *free energy* (свободна енергия), което той дефинира като енергията, която, бидейки свободна, нарушава хомеостазата на дадена система и регулаторните механизми на същата се стремят към намаляването на тази енергия, за да поддържат хомеостазното равновесие. Той пояснява изрично, че този принцип е една математическа формулировка. Friston взема тази идея от Бейс и т.нар. *мозък на Бейс* (*Bayesian brain*), мозъчен модел, който използва пробабилистична форма за представяне на информацията, идваща от сетивата (Knill & Pouget, 2004). Helmholtz също има сходно виждане (Carhart-Harris and Friston, 2010: 1267): за него мозъкът представлява изискана хиерархична машина за извеждане на заключения, която произвежда сложни предположения за бъдещето от сетивните данни, за да може в крайна сметка да намали възникването на грешки или изненади (свободната енергия на Friston). David Marr (1982) изгражда изчислителен подход за обяснение на зрението у човека. Общото между тези концепции са именно изчислението и функцията на системата (мозъка) въз основа на изчисленията

да извежда заключения (аналогично на умозаклученията при човека), съдържащи информация за бъдещето.

Концептуализация на третичен мисловен процес от гледните точки на когнитивната наука, метапсихологията и невронауката

От формална гледна точка, е възможно да се постулира хипотезата за наличието на третичен мисловен процес, който да заеме мястото на прехода от първичния към вторичния процес. Този процес следователно ще притежава част от чертите на първичния процес, от който произлиза, но и ще притежава една нова част от черти, които всъщност вече принадлежат на вторичния процес. Накратко може да се каже, че това е вторичен процес, който вместо да потисне (репресира) изцяло първичния процес, т.е. да му придаде изцяло логична форма и да го направи свой като съдържание, го активира с цел да го използва за своите нужди. Идеята е следната: регрес в името на егото (ръководителя на вторичния процес). Тази идея е изказана от Kris (1952, цитиран от Suler, 1980: 147), въпреки че той не въвежда понятието третичен процес, а говори само за превключване от единия процес в другия и обратно. По този начин егото и вторичните процеси признават, че не могат да вършат всичко изцяло сами – трябва им помощник. Егото наема първичните процеси, като ги използва за помощни средства, за да постигне своите цели. Като се развие тази идея в детайли, се получава така, че при третичния процес контролът от страна на егото не е напълно изчезнал, както е при оптималната манифестация на първичния процес (напр. при сънуване), а по-скоро се е разхлабил. По този начин, с помощта на средствата на първичния процес, вторичният процес изгражда схеми и представи, които поддържа до достигането на целта, а именно конструкцията и употребата на понятия. Способността за въображение е работната площадка, първичният процес е главният работник, а вторичният – ръководителят. Именно това е третичният процес: конкретнообразно представяне на абстрактни понятия (образно или визуално мислене), подчинено на волята, или казано иначе – това е обратен „превод на абстрактно подредения поток от мисли в серии от нагледни образи“ (Kretschmer, 1996: 91); Thagard (2005: 102) акцентира върху факта, че визуалното мислене, както той го нарича, е полезно за извеждането на обяснения и дава като пример техническия инженер и футурист Никола Тесла. Georgiev (1978: 134 – 135) говори за формирането на „информационен мозъчен модел за явлението“, който е „продукт на творческата фантазия, контролирана от знанието“, и който е сбор не от „свързаните външни белези и прояви, а предимно стоящи зад тях процеси и сили“. В крайната фаза този модел се сравнява с вече съставени хипотези и евентуално се потвърждава от практиката, произвеждайки като краен продукт нови знания.

Още в древността Аристотел недвусмислено отбелязва, че „душата никога не мисли без образ“ (Prinz, 2004: 25; превод мой), явявайки се предвестник на концептуалния емпиризъм (*conceptual empiricism*), виждането, че понятията са деривати на възприятията. Като предпоставка се изтъква мисълта на Спиноза, че „подредбата и връзката между идеите е същата като подредбата и връзката между нещата [в природата], и обратно“ (Spinoza, 2001: 230; превод мой). Свързвайки тази мисъл на Спиноза и емпиризма (Locke¹), Hume²), Hobbes³), Berkeley⁴), Prinz (2004: 108) концептуализира т.нар. концептуален емпиризъм: „всички (човешки) понятия са копия или комбинации от копия от възприемливи представи“ (мой превод). В крайна сметка, Prinz стига до смесването на концептуалния емпиризъм с кодирането: понятията са представени чрез представни кодове, специфични за нашия възприемателен апарат; те са „механизми за детекция [срв. със схематизма на Кант], които ни позволяват да проследяваме нещата и които позволяват да ги симулираме [...]“ (р. 314). Пълна дискусия на проблема за въображението може да се намери в Thomas (2016).

От друга страна, Woodworth (цитиран от Arnheim, 1971: 100; превод мой), напр. пише, че „[в мисълта] има несензорно съдържание“ и „според моя опит колкото по-ефективен е мисловният процес в даден момент, толкова по-вероятно е мисъл без образ да бъде идентифицирана“. Тук е необходимо да се направи едно пояснение: под ефективност се имат предвид не само скоростта и качеството на съдържанието на мисълта, но се има предвид по-скоро и една приложнорботна, изцяло логическа мисъл, отколкото творческа такава. Последната, най-вече в началото, може да изглежда дори ирационална и алогична. Въображението, по правило, се дели на възпроизвеждащо и творческо (Georgiev, 2003: 79). Важно е обаче да се разбере напълно защо при максимална будност и логическа първина творчеството всъщност е подложено на инхибиторни въздействия, а именно, че: „прекалено голямата психологическа яснота, твърде силната логическа осъзнатост се оказват най-често *убийствени за творческата духовна работа*, която процъфтява в здрача на периферното осъзнаване“ (Kretschmer, 1996: 90; курсив мой); „Творецът в процеса на работата си не търси помощта на съзнанието си, защото то ще му попречи да постигне търсеното [...]“ (Trifonov, 1995: 178). Ключът към разбирането на третичния мисловен процес лежи в това, че той съставлява деконцептуализиране на понятията, като крайният продукт са перцепциите и техните комплекси като източник, от които тези понятия са изградени. По този начин тези, да ги наречем предвербални съдържания – напр. образи и контури, могат да се комбинират в нови комбинации и да предоставят материал за изграждане на нови творчески понятия или по-скоро идеи. Kretschmer (1996: 88), пишейки за съновидението (манифестация на пър-

вичния процес), недвусмислено посочва, че при него може да се наблюдава „степенна на незавършено мислене, което предхожда завършеното, абстрактното и синтактичното [...] мислене“. Към това се прибавя и една друга функция на предвербалните съдържания, а именно тази на асистент на логическата мисъл като информационен източник, т.е. материал в средата за симулации на въображението: чрез тях мисленето може да тръгне по нови пътища и така да се открият нови факти. Immanuel Kant (1967: 225 – 232; вж. също и Eco, 1999: 80 – 89; срв. с Matlin, 2002: 264 – 282) въвежда понятието *трансцендентална схема* като формално свързващо звено между категориите и явленията и етиологичен продукт на репродуктивната способност за въображение: образите „винаги трябва да са свързани с понятието само посредством схемата, която отбелязват, и сами по себе си не съвпадат напълно с понятието“ (р. 228). Кант старателно пояснява също така на същата страница, че „този схематизъм [...] е скрито в дълбините на човешката душа изкуство, истинските похвати на което мъчно ще можем някога да научим от природата и да ги изложим открито пред нас“⁽⁵⁾, като по този начин частично го мистифицира. Umberto Eco (1997: 83, 97) пояснява с право, че мисленето, освен всичко друго, се базира и на еволюиращи диаграмни представи (т.е. схеми) и че ние всъщност не извличаме, напр. интуитивно, схемата от опита, а по-скоро я изграждаме сами – явление, познато като конструктивизъм. Matlin (2002: 276) също развива идеята за схематизма и добавя, че наред със съхранението на самата схема към нея се прибавя и херменевтичен елемент, именно интерпретациите на субекта, които могат да се включат в паметта и така паметта да се алтерира, което е в синхрон с конструктивизма. Схемата, като относителна съвкупност от характеристики и ръководни правила, е медиумът за разпознаване на дадени конкретни обекти и подвеждането им под едно общо понятие.

В този ред на мисли, би могло да се каже, че тези т.нар. схеми се състоят от извлечени контури на редица образи на един и същ обект от индивидуалния опит на субекта, схеми, от които произтичат представите. Представите предоставят едно комплексно, но динамично и активно отражение на даден обект от действителността, изградено от богатството на индивидуалния опит на личността (Popov et al., 1990: 74 – 80). Конкретността, нагледността, както и бледността и неяснотата, а също и схематичността и фрагментарността са отличителните черти на представата заедно с променливостта и обобщеността. Отличителен белег на представата (и донякъде на въображението) е, че тя се изгражда само от значими за личността елементи – напр. емоции, впечатления и чувства, т.е. тя е относителна и субективна въпреки своя обобщителен характер. Съществува едно динамично и диалектично движение между схемите и

представите. Pavlov (1945: 148 – 150) отбелязва, че *идеята образ*⁶⁾ по неговата терминология никога не се препокрива с реалния обективен предмет и че тя е винаги субективна, потвърждавайки казаното от Попов и сътр. Представата е свързващото звено между „значението и смисъла на понятията с образите и нещата“ (Bachvarov et al., 1977: 471) (срв. с формалната трансцендентална схема по Кант и понятието *чист феноменален концепт* – pure phenomenal concept, на Chalmers, 2003). Нещо повече, въображението, като способност, е основано на продуцирането на нови представи от наличното преживелищно богатство на личността. Въображението и представите асистират на абстрактно-логическото (словесно-логическото) мислене, но когато първите заемат доминираща позиция (манифестация на първичния процес), тяхната роля от позитивна преминава в негативна. Popov et al. (1990: 78) недвусмислено отбелязват, че „при всички случаи, когато се запомнят или възпроизвеждат понятия, категории, мисли, в по-голяма или по-малка степен, тези процеси се опират върху представите“. Нещо повече, според Trifonov (2002: 92 – 98) активното възпроизвеждане на представите е ключов елемент в протичането на мисленето. Самите представи могат да бъдат модифицирани чрез обучение, като така отпада ненужното и частното, а се запазва схематичното и статичното. Mutafova (2007: 28) говори за „асоциативно-евристичен [представен] когнитивен блок“, състоящ се от образи, асоциации, предпонятийни структури, ейдетични образи, които чак в края изкрystalизира под формата на понятия. Deikman (2000) описва този процес като *автоматизация*, а обратния му процес – като *деавтоматизация* (сравни с процедурата *десемантизъм* – Ge Moll & Delin, 2009; за ревию вж. Dimkov, 2013). Автоматизацията представлява по своята същност едно обратно движение на превръщането на перцепциите в понятия (концептуален емпиризъм). Wernier (1957; цитиран от Deikman, 2000: 77; превод мой) описва *автоматизацията* по следния начин:

Образът... постепенно се промени като функция. Стана субект на изискванията на абстрактната мисъл. Щом като образът промени своята функция и се превърне в инструмент на рефлексивната мисъл, неговата структура също ще се промени. Само чрез такава структурна промяна образът може да служи като инструмент в абстрактната умствена дейност. Затова, от необходимост, сетивността, пълнотата на детайла, цвета и яркостта на образа трябва да избледнеят.

Нека обобщим казаното до момента. Ако приемем тезата на концептуалния емпиризъм и я свържем с концепцията за третичен мисловен процес, трансценденталния схематизъм на Кант и изчислителната теория за ума в лицето на когнитивната наука и невронауката, ще получим следното: всеки мозъчен център произвежда информация с различна степен на комплекс-

ност, която е подчинима на контрол и оценка от по-висша инстанция (top-down control), което означава, че тази висша инстанция избира само най-адекватната информация за дадения момент, която преминава в работната памет (предсъзнателното и съзнателното), но в по-низшите области на безсъзнаваното всъщност има много повече текуща или паметова информация под формата на лабилни репрезентации (паралелизъм), в които именно се крият ценните креативни продукти, но по своята същност те не преминават оценителния филтър на висшите инстанции, тъй като последният ги смята за неадекватна, непрактична или дори противоречива (полисемия) информация поради вида, в който те съществуват – ирационален, асинтактичен и алогичен формат. С помощта на третичното мислене е възможно едно волево връщане, т.е. регресия, към по-ниско психическо ниво на границата между представите и понятията, който акт представлява един *Organon*, т.е. средство за създаване на нови идеи и нови комбинации от идеи, *Organon*, присъщ само на човека. Jung (1968: 25; превод мой) с право отбелязва, че „хора на изкуството, философи и дори учени дължат някои от своите най-добри идеи на вдъхновения, които се появяват внезапно от безсъзнателното“, а също така и нещо повече, а именно, че „превеждането“ или трансформирането на този безсъзнателен материал в ценен продукт е една от отличителните черти на гения (сублимация). В същия дух Georgiev (2003: 77) дефинира въображението като есенциален процес за прогреса, като акцентира върху историчността: „Развитието на човечеството е процес на извисяване на въображението, на неговата продуктивност“ (р. 78).

Самият Айнщайн е използвал именно този третичен мисловен процес при известния мисловен експеримент, допринесъл за откриването на специалната теория на относителността, като си е представил мислено как преследва лъч от светлина (Norton, 2012: 123). За да се илюстрира за какво точно става въпрос, нека приведем четири цитата: два от Айнщайн [1, 2], един от Никола Тесла [3] и един от шизофреничен пациент [4].

1. Думите или езикът, както се пишат или говорят, не изглежда да играят каквато и да е роля в механизма ми на мислене. Физическите същности, които, изглежда, служат като елементи на мисълта, са определени знаци и повече или по-малко ясни образи, които могат да бъдат „волево“ репродуцирани и комбинирани... Гореспоменатите елементи са, в моя случай, от визуален и мускулен [сензорномоторен] тип. Конвенционални думи или други знаци е нужно да се търсят с усилие само на втория етап, когато споменатата *асоциативна игра* е достатъчно развита и може да бъде репродуцирана по желание (Айнщайн, цитиран от Springer & Deutsch, 1993: 310; превод и курсив мои).

2. Моята сила, моята особена способност лежи във визуализирането на резултатите, последиците и възможностите... Аз обхващам нещата

лесно по широк начин. Не мога да правя лесно математически изчисления. Правя ги без желание и без готовност (Айнщайн, цитиран от Ригуов, 1987: 209).

3. Моят метод е различен. Аз не се втурвам веднага да работя. *Когато имам дадена идея, започвам да я изграждам във въображението си. Променям конструкцията, правя подобрения и оперирам устройството в ума си. Абсолютно без значение е дали пускам турбината в мисълта си, или я тествам в моята лаборатория [shop].* Дори отбелязвам, ако е извън баланс. *Няма каквато и е да разлика; резултатите са еднакви. По този начин съм способен бързо да развия и усъвършенствам дадена идея, без да докосвам нищо.* Когато съм достигнал толкова далеч, че да подобря изобретението по всеки възможен начин, който се сетя, и не виждам никакви грешки, придавам конкретна форма на този финален продукт на своя мозък. Винаги устройството ми работи, както съм го проектирал, че трябва да работи, и експериментът завършва точно както съм планирал. *За двадесет години не е имало нито едно изключение. Защо да бъде иначе?* Електроинженерството и машинното инженерство са позитивни като резултат. Едва ли има нещо, което да не може да бъде третирано математически и изчислените ефекти или резултати да се предопределят от наличните теоретически и практически данни. *Реализирането на проста идея, както обикновено се прави според мен, е нищо повече от загуба на енергия, пари и време* (Tesla, 2007: 15 – 16; превод и курсив мои).

4. Той например четеше „Критика на чистия разум“, а абстракциите непрестанно придобиваха образен характер. Антиномиите на Кант за безкрайността на пространството той преживяваше по следния начин: „В мен се тълпят образи на кула, кръг след кръг, цилиндър, пронизващ общата картина. Всичко е в движение и растеж, кръгът получава дълбочина и се превръща в цилиндър, кулите се издигат все по-високо, всичко абсолютно непроизволно, подобно на експресионистка картина или съновидение“ (надарен млад шизофреник, пациент на немския психиатър Ернст Кречмер, цитиран от Kretschmer, 1996: 96).

Заключение

Проведеният тук концептуален анализ на понятието третичен мисловен процес имаше главно практическа насоченост, въпреки че бяха предоставени главно теоретически постановки. Фактът, че големи умове, в лицето на Алберт Айнщайн и Никола Тесла, са използвали този процес, говори сам за себе си. Става ясно, че прекалената психическа яснота и логически формализъм пречат на пълната манифестация на творческия гений. Третичният мисловен процес се явява безпрецедентно като безценен инструмент в научното и художествено творчество.

Благодарности

Настоящият ръкопис се посвещава на д-р Иван Петров Трендафилов. Бих искал да благодаря на проф. д-р Светлозар Хараланов, д.м.н. (Медицински университет – София) за коментара върху статията, дадените отлични препоръки за подобрене и цялостната подкрепа от негова страна. Също така бих искал да благодаря за безценната помощ на проф. д-р Ахим Шефан, д-р Аксел Колер и Асена Паскалева-Янкова, MSc от Института по когнитивна наука в Оснабрюк, Германия – ръководителите на моята магистърска интердисциплинарна дипломна работа по философия, където идеята за третичен мисловен процес възникна. Благодаря на Елена и Радой Димкови – моите родители, за моралната и финансова помощ, както и на сестра ми Десислава за асистирането при финалното оформление на ръкописа.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Locke (1972, p. 207) твърди, че „дори най-трудните за разбиране идеи, колкото и отдалечени да изглеждат от сетивата или от някои действия на нашия ум, са все пак само такива, каквито си ги изгражда разумът чрез повторение и свързване на идеи, които той е добил от обекти на сетивата или от свои собствени действия, които е наблюдавал във връзка с тях“.
2. Nune (2003, pp. 1 – 7) дели сензориума на впечатления (възприятия, страсти и емоции) и идеи („избледнели“ образи), като според него разликата между тях стои в степента на тяхната сила да влизат в съзнание-то и техния интензитет; те могат да бъдат прости и сложни (съставни), като „всяка проста идея има просто впечатление, което ѝ прилича“ и обратното (р. 2), което не е приложимо за всички сложни идеи. Nune разграничава въображението от способността на паметта за възпроизвеждане по степента на „живост“ (vivacy) на образите, като само въображението, като способност, може да трансформира и комбинира образите в нови такива.
3. Според Hobbes (1977) въображението е дезинтегрирано възприятие (р. 88).
4. След като отрича да притежава каквато и да е способност за абстракция на идеите, Berkeley все пак отбелязва утвърдително притежанието у себе си на способност за въображение (1881, p. 178).
5. В този ред на мисли, Jung пише, че „една невероятно важна задача, която дори днес е трудно осъществима, е да се направи систематично описание на фантастичното мислене [първичния процес по Фройд]“ (р. 36; превод мой); von Franz (1968) потвърждава това със следните думи: „безсъзнателното може да бъде описано само приблизително [и то] чрез парадоксални понятия“ (р. 383; превод мой).

6. Pavlov дори пише, че „основните, първичните, в последна сметка, решаващите идеи или понятия на всяка наука (математика, физика, химия и пр.) имат и трябва да имат характер на образи“ (р. 164). Той подчертава също така, че абсолютизацията на символите, като отдалечаване от конкретното, е едно безсмислено занимание, водещо до краен субективизъм (р. 166).

REFERENCES

- Arnheim, R. (1971). *Visual Thinking*. California, USA: University of California Press.
- Bennett, M. & Hacker, P. (2007). Selections from *Philosophical Foundations of Neuroscience*. In: Maxwell Bennett, Daniel Dennett, Peter Hacker & John Searle, *Neuroscience and Philosophy*, pp. 3 – 48. New York, USA: Columbia University Press.
- Berkeley, G. (1881). *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, Charles Krauth (Trans.). Philadelphia, USA: J. B. Lippincott & Co.
- Brenner, Ch. (1993). *Psychoanalysis: Basic Course*. Sofia, Bulgaria: Open Society [Бренър, Чарлз (1993). *Психоанализа: основен курс*. София, България: Фондация „Отворено общество“].
- Carhart-Harris, R. L. & Friston, K. J. (2010). The default-mode, ego-functions and free-energy: a neurobiological account of Freudian ideas. *Brain*.; 133 (Pt. 4): 1265 – 83.
- Chalmers, D. (2003). The Content and Epistemology of Phenomenal Belief. In: Q. Smith & A. Jokic (eds.), *Consciousness: New Philosophical Perspectives*, pp. 220 – 272. Oxford, England: Oxford University Press.
- Chapman, L. & Chapman, J. (1973). *Disordered Thought in Schizophrenia*. New York, USA: Meredith Corporation.
- Deikman, A. (2000). A Functional Approach to Mysticism. In: Jensine Andresen & Robert Forman (Eds.), *Cognitive Models and Spiritual Maps: Interdisciplinary Explorations of Religious Experience*, pp. 75 – 92. Thorverton, UK; Charlottesville, VA, USA: Imprint Academic.
- Dehaene, S., Changeux, J.-P., Naccache, L., Sackur, J. & Sergent, C. (2006). Conscious, preconscious, and subliminal processing: a testable taxonomy. *Trends in Cognitive Science*, Vol. 10, Issue 5, pp. 204 – 211.
- Dimkov, P. (2013). *Linguistic Semiotic Analysis of the Concepts 'Desemantism' and 'Omnisemantism' in the Book 'Libido Significandi or the Lust for Meaning' by Johann Ge Moll and Irina Delin*. BA Thesis, unpublished. Blagoevgrad, Bulgaria: South-West University

- “Neofit Rilski” (SWU), Faculty of Philology, Department of Germanic and Romance Studies.
- Dimkov, P. (2015). *A Philosophical Study of Freudian Primary and Secondary Thought Processes: Parallels of Acute Schizophrenic Psychosis, Psychedelic State and Mystical Experience*. MSc Thesis, unpublished. Osnabrück, Germany: Universität Osnabrück, FB 8 Humanwissenschaften, Institut für Kognitionswissenschaft (IKW).
- Eco, U. (1999). Alastair McEwen (Trans.), *Kant and the Platypus: Essays on Language and Cognition*. London, England: Secker & Warburg.
- Freud, S. (1997). A. A. Brill (trans.), *The Interpretation of Dreams*. Ware, Hertfordshire, England: Wordsworth Classics of World Literature.
- Freud, S. (1993). Formulations on the Two Principles of Mental Functioning. In: Sigmund Freud, *Psychoanalysis: Theory & Practice*, pp. 18 – 27. Sofia, Bulgaria: Eurasia [Фройд, З. (1993). Формулировки за двата принципа на психичната процесуалност. В: З. Фройд, *Психанализата: Теория & Практика*, с. 18 – 27. София, България: Eurasia].
- Freud, S. (2008). The Unconscious. In: Philip Rieff (ed.), *General Psychological Theory: Papers on Metapsychology*, pp. 109 – 146. New York, NY, USA: Touchstone, Simon & Schuster, Inc.
- Friston, C. (2010). The free-energy principle: a unified brain theory? *Nature reviews Neuroscience*, 11, (2), 127 – 138.
- Ge Moll, J. & Delin, I. (2009). *Libido Significandi or The Lust for Meaning*. Oakland, California, USA: Regent Press.
- Georgiev, G. (1978). Thinking and Action in Clinical Practice. In: G. Vekilov & G. Girginov (Eds.), *Philosophical Questions of Biology and Medicine*, pp. 131 – 141, book 7. Sofia, Bulgaria: Medicina i Fizkultura [Георгиев, Г. (1978). Мислене и действие в клиничната практика. В: Гр. Векилов и Г. Гиргинов (ред.), *Философски въпроси на биологията и медицината*, с. 131 – 141, книга 7. София, България: Медицина и физкултура].
- Georgiev, L. (2003). *Psychology of Adults*. Blagoevgrad, Bulgaria: University Press “Neofit Rilski” [Георгиев, Л. (2003). *Психология на възрастните*. Благоевград, България: Университетско издателство „Неофит Рилски“].
- Hobbes, T. (1977). *Leviathan*. Middlesex, England: Penguin Books.
- Hume, D. (2003). *A Treatise of Human Nature*. Mineola, New York, USA: Dover Publications, Inc.
- Jung, C. (1949). *Psychology of the Unconscious: A Study of the Transformations and Symbolisms of the Libido A Contribution to the*

- History of the Evolution of Thought*. Beatrice Hinkle, M. D. (Trans.), New York, USA: Dodd, Mead and Company.
- Jung, C. (1968). Approaching the Unconscious. In: Carl Jung & M.-L. Von Franz (Eds.), *Man and his Symbols*, pp. 1 – 94. Laurel.
- Kant, I. (1967). Секо Торбов (Trans.), *Critique of Pure Reason*. Sofia, Bulgaria: Bulgarian Academy of Sciences Press [Кант, И. (1967). Цеко Торбов (прев.), *Критика на чистия разум*. София, България: Издателство при Българската академия на науките (БАН)].
- Kitcher, P. (1995). *Freud's Dream: A Complete Interdisciplinary Science of Mind*. Cambridge, USA; London, England: A Bradford Book, MIT Press.
- Knill, D. & Pouget, A. (2004). The Bayesian brain: the role of uncertainty in neural coding and computation. *Trends Neurosci.*; 27(12): 712 – 719.
- Kretschmer, E. (1996). *Medical Psychology*. Sofia, Bulgaria: Eurasia Academic Publishers [Кречмер, Е. (1996). *Медицинска психология*. София, България: Eurasia Academic Publishers].
- Locke, J. (1972). Rusi Rusev (Trans.), *Essay on Human Understanding*. Sofia, Bulgaria: Science and Art [Лок, Дж. (1972). *Опит върху човешкия разум*, Руси Русев (прев.). София, България: Наука и изкуство].
- Marr, D. (1982). *A Computational Investigation into Human Representation and Processing of Visual Information*. San Francisco, USA: W. H. Freeman and Company.
- Martindale, C. & Dailey, A. (1996). Creativity, Primary Process Cognition and Personality. *Person.indiv. Diff.* Vol. 20, No. 4, 409 – 414.
- Matlin, M. W. (2002). *Cognition*. Orlando, FL, USA: Harcourt College Publishers.
- Meloy J. R. (1986). On the relationship between primary process and thought disorder. *J Am Acad Psychoanal.* 14(1): 47 – 56.
- Mutafova, M. (2007). *Self-knowledge in the Education of Talented Students*. Blagoevgrad, Bulgaria: University Press “Neofit Rilski” [Мутафова, М. (2007). *Самопознанието в обучението на талантлив студенти*. Благоевград, България: Университетско издателство „Неофит Рилски“].
- Northoff, G. (2012). Psychoanalysis and the Brain – Why Did Freud Abandon Neuroscience? *Front Psychol*; 3: 71.
- Norton, J. D. (2012). Chasing the Light: Einstein’s Most Famous Thought Experiment. In: James Robert Brown, Mélanie Frappier and Letitia Meynell (Eds.), *Thought Experiments in Philosophy, Science and the Arts*, pp. 123 – 140. New York, USA: Routledge.

- Noy, P. (1969). A revision of the psychoanalytic theory of the primary process. *Int J Psychoanal.* 1969; 50(2):155 – 78.
- O'Reilly, R. C. & Munakata, Y. (2000). *Computational Explorations in Cognitive Neuroscience: Understanding the Mind by Simulating the Brain*. A Bradford Book, MIT Press.
- Pavlov, T. (1945). *Theory of Reflection: Basic Questions of the Dialectico-materialistic Theory of Cognition*. Sofia, Bulgaria: Narizdat [Павлов, Т. (1945). *Теория на отражението: Основни въпроси на диалектико-материалистическата теория на познанието*. София, България: Нариздатъ].
- Piriyov, G. (1987). *Psychology of Scientific Creativity*. Sofia, Bulgaria: Bulgarian Academy of Sciences [Пирьов, Г. (1987). *Психология на научното творчество*. София, България: Българска Академия на Науките (БАН)].
- Pitt, D. (2013). Mental Representation. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Fall 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/mental-representation/>>.
- Popov, N. et al. (1990). *Psychology*. Sofia, Bulgaria: Medicina i Fizkultura [Попов, Н. и сътр. (1990). *Психология*. София, България: Медицина и физкултура].
- Prinz, J. (2004). *Furnishing the Mind: Concepts and Their Perceptual Basis*. Cambridge, USA; London, England: A Bradford Book, The MIT Press.
- Rescorla, M., “The Computational Theory of Mind”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/computational-mind/>>.
- Spinoza, B. (2001). W. H. White (Trans.), *Ethics*. Hertfordshire, England: Wordsworth Classics of World Literature.
- Springer, S. & Deutsch, G. (1993). *Left Brain, Right Brain*. New York, USA: W.H. Freeman and Company.
- Suler, J. (1980). Primary process thinking and creativity. *Psychological Bulletin*, Vol. 88(1), 144 – 165.
- Tesla, N. (2007). *The Strange Life of Nikola Tesla*. BN Publishing.
- Thagard, P. (2005). *Mind: Introduction to Cognitive Science*. Cambridge, Massachusetts, USA; London, England: A Bradford Book, The MIT Press.
- Thomas, Nigel J.T. (2016). Mental Imagery. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/mental-imagery/>>.

- Trifonov, T. (1995). *Psychology of Personality*. Publishing House “Memory” [Трифонов, Т. (1995). *Психология на личността*. Издателска къща „Памет“].
- Trifonov, T. (2002). *General Psychology*. Paradigma [Трифонов, Т. (2002). *Обща психология*. Парадигма].
- Von Franz, M.-L. (1968). Science and the unconscious. In: Carl Jung & M.-L. Von Franz (Eds.), *Man and his Symbols*, pp. 377 – 387. New York: Dell Publishing.

THIRD THOUGHT PROCESS AT THE INTERSECTION OF METAPSYCHOLOGY, COGNITIVE SCIENCE AND NEUROSCIENCE

Abstract. The strict differentiation between the abstract-verbal-logical thought (the Freudian secondary thought process) and the primitive, fantastic thought (primary thought process) is conditional and the border between the two is not clear-cut. This fact allows one to postulate the existence of a third thought process, which would fill the empty space. The third process, essentially, can be defined as concrete, imaginative representation of abstract notions, which is subjected to modifications of volition or as a regress in the name of the ego. Due to this position the question about the third process touches upon some ancient philosophical questions, e. g. the origin of notions, in particular the so called conceptual empiricism, and the transcendental schematism of Kant. Also involved are the contemporary psychological research on representations as concrete and nonetheless generalizing image as well as fantastic imagination and reproductive imagination. The third process reveals itself as invaluable means to creative thought, which, in comparison with the secondary process, is elastic and plastic, and exactly due to this fact it can be subjected to modification (constructivism). Subjectivism and constructivism allow one to view this thought process from a philosophico-practical point of view.

✉ **Mr. Petar Dimkov, M.Sc.**

Department of Cultural Studies
Faculty of Arts
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihaylov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
Email: petardimkov@gmail.com